

EMPIRIZMO TRADICIJA IR FILOSOFINĖS MOKSLO PROBLEMOS

Evaldo Nekrašo monografijos „Loginis empirizmas ir mokslo metodologija (Tikimybės ir indukcijos problema)“ pasirodymas nebuvo netikėtas tiems, kurie sekė šio dešimtmečio filosofinę literatūrą. Prieš akis — stebėtinai kryptingas ir intensyvus tyrinėtojo kelias, kurio žingsniai tarytum savaime veriasi į nuoseklią, vieningos problematikos grandinę. Būdinga, kad toje grandinėje sunku atskirti mokslo teoretiko ir filosofijos istoriko interesus. Šiems interesams laimingai sutapus, marksistinė filosofinė literatūra pasipildė problemiška kryptinga loginio empirizmo studija bei istoriškai nuodugnia aktualios filosofinės mokslo problemos analize. Sakytum, vienu šūviu — du kiškiai... Tačiau kalbama šiuo atveju ne apie tai. Tikimybės ir indukcijos santykio problema į šiuolaikinę filosofiją žymiu mastu atėjo per loginį empirizmą. Ši neatsitiktinė aplinkybė turi principinę reikšmę tiek aiškinant loginio empirizmo vietą šiuolaikinėje filosofinėje mokslo problematikoje, tiek ir siekiant adekvačiai atskleisti filosofinį tikimybės ir indukcijos ryšio turinį. Aiškus istorinio problemos konteksto teorinės reikšmės supratimas (nekalbant apie subjektyvių buvusio matematiko polinkių vaidmenį pasirenkant pačią problemą) ir padiktavo monografijos tikslą. Kaip rašoma pratarmėje, loginio empirizmo analizė tikimybės ir indukcijos problemos plotmėje „galėtų būti problemos pozityvaus sprendimo prielaida“¹. Ši mintis motyvuoja knygos struktūrą.

Pirmajame skyriuje aptariamos problemą istoriškai formavusios prielaidos. Pagrįstai vengdamas detalesnės chronologinės apžvalgos, autorius siekia apžvelgti istorinę empirizmo problematiką ir per ją išryškinti tą XX amžiaus empirizmo specifiką, kuri tiesiog priverė filosofiją pastebėti tikimybės ir indukcijos ryšį ir imtis jį analizuoti. Tam pamatuotai paskyrus trečdalį knygos, imamas parodyti, kaip būtent loginiai empiristai „sprendė tikimybės interpretacijos problemą, ir išaiškinti, kodėl jie ją taip sprendė ir kodėl jų pasiūlyti sprendimai yra problemiški ar iš viso nepriimtini“². O kadangi „loginiu požiūriu tikimybės sąvokos analizė yra tikimybinės indukcinės logikos konstravimo prielaida“³, skaitytojas paruošiamas svarstyti indukcijos problemą. Tyrimo struktūrinis vieningumas bei kryptingumas yra vienas ryškiausių šios knygos mokslinio brandumo rodiklių. Tai rodo mokslininko minties aiškumą, be kurio neįmanoma įgyti kiekvienam autoriui taip reikalingą skaitytojo pasitikėjimą, o drauge ir sužadinti aktyvumą.

Kas tas skaitytojas? Turint omeny monografinį tyrinėjimo pobūdį, taip pat tą faktą, kad stambesniais filosofiniais darbais respublikos skaitytojas dėl įvairių priežasčių nėra lepinamas, suprantamas autoriaus sie-

¹ Nekrašas E. Loginis empirizmas ir mokslo metodologija (Tikimybės ir indukcijos problema). V., 1979, p. 4.

² Ten pat, p. 112.

³ Ten pat, p. 55.

kimas kalbėti kuo nuodugniau. Dėstymo paprastumas, aiškumas (apdairiai pasirūpinta netgi terminų kursyvinu išskyrimu) iš tiesų imponuojantis, ir knyga neabejotinai patenkins filosofija besidominčiuosius. Antra vertus, nagrinėjama tema — speciali, ji gvildinama moksliniais tikslais, tad autoriui privalu tam tikras (gal tiktų pasakyti — pagarbus) pasitikėjimas skaitytoju. To pasitikėjimo lyg ir per maža, kai skaitytojui siūlomi grynai aprašomojo pobūdžio paaiškinimai (pavyzdžiui, 5 p. empirizmo ir racionalizmo gnoseologijos apibūdinimas), pataikaujama tariamam jo naivumui (62 p. tarpas skliaustuose), be reikiamo kritiškumo pasiduodama vadovėlinės problematikos inercijai (22 p.), arba mokymo priemonės stiliumi apibrėžiami paplitę terminai (o nepaplitę — pavyzdžiui, „racionalistinė pasaulio samprata“ 9 p. — neaiškinami). Laimei, tai tik atskiri autoriaus nuostatos nelygumai, kurie tikriausiai ir nekristų į akis, jei knyga apskritai nenuteiktų rimtam požiūriui į joje keliamus klausimus.

Empirizmo tradicija filosofijoje įdomi ne tik savo istoriniu ilgaamžiškumu (knygoje nužymėtus rėmus, labai pedantiškai žiūrint, galima būtų ir dar ištempti), bet visų pirma tuo, kad empirizmas, rodydamas stebėtiną jautrumą savo paties trūkumams, patyrė ryškių transformacijų. Sakytum — gyvas, istorijos negailestingai genėtas medis, kuris, netekęs vienos šakos, bematant užsiaugina kelias kitokias, kad ilgai neišnyktų. Tuo sudėtingesnis uždavinys atsekti, kaip nuo F. Bekono buvo prieita prie loginės analizės filosofijos ir kaip istoriškai keitėsi indukcijos turinys.

E. Nekrašo dėmesio centre — posūkis, atskyręs šiuolaikinį ir klasikinį empirizmą ir pakeitęs indukcijos problemos kėlimo būdą. Klasikinis empirizmas, jo problematikoje išsiskyrusios tendencijos (bekoniškoji, genetinė, fenomenalistinė) autoriui tarnauja atskaitos taškais šiuolaikinio empirizmo charakteristikai. Išskirtieji jo ypatumai savaime kreipia dėmesį į tuos procesus, kurie nuo XIX a. pabaigos vyko matematikoje ir dėl kurių „XX a. bene pirmą kartą filosofijos istorijoje matematikos filosofinė analizė tapo radikalaus empirizmo doktrinos teoriniu pagrindu“⁴. E. Nekrašo pateiktas matematikos ir filosofijos problematikos susipynimo mūsų amžiuje vaizdas — vienas reljefiškiausių knygoje. Detaliai rekonstruodamas istorines šio proceso aplinkybes, E. Nekrašas praplečia tarybinėje filosofinėje literatūroje nusistovėjusį požiūrį į matematinės logikos ir filosofijos santykį. Dauguma tyrinėtojų tą santykį aiškina, apeliuodami vien į to meto filosofijos plėtotės poreikius. Dėl to ir matematinę logiką įprasta traktuoti vien kaip formaliosios logikos etapą, tiesiogiai veikusį filosofijos problematiką. E. Nekrašas matematinės logikos ir filosofijos santykį rekonstruoja, atsižvelgdamas į matematikos problematikos raidą. Konstatuojama, kad matematinę logiką sąlygojo visų pirma matematikos vystymasis. Susiformavusi kaip matematikos šaka, ji atvėrė matematikos loginio pagrindimo perspektyvą ir šitaip „iš matematikos ša-

⁴ Ten pat, p. 9.

kos ji virto matematikos pagrindu"⁵. Tai savo ruožtu leido aptikti matematikos fundamento prieštaravimų. Juos aiškinant ir buvo suformuluota kalbos vartojimo taisyklių problema, ilgainiui privedusi prie naujos (ir forma, ir turiniu) analizės sampratos. Šitaip yra atskleidžiami tie loginės analizės problematikos pamatai, kurie leidžia kiek kitu, negu įprasta, kampu pažvelgti, kokiū būdu loginė analizė tapo profilaktine mokslo priemone ir kodėl matematinės logikos priemonėmis vykdomos „mokslo loginės analizės reikšmės šiandien niekas negincija“⁶. Patikslinus istorines naujos analizės sampratos prielaidas, tampa aiškesnė logikos mokslo XIX a. pabaigoje kryptis ir kartu išryškėja mažiausiai tyrinėtas empirizmo posūkio į loginės analizės filosofiją sąlygotumo aspektas.

Kita vertus, loginės analizės filosofija — tai empirizmo tradicijos tęsinys šiuolaikinėje filosofijoje, dėl to ne mažiau svarbu atskleisti *tradiciją* loginio empirizmo turinį bei to tradiciškumo pamatus. E. Nekrašas šį klausimą kelia panoraminėje plotmėje: traktuodamas klasikinį empirizmą kaip *duotą* istorinį faktą bei remdamasis filosofijos istorijos mokslo išskirtų jo atmainų charakteristikomis, jis siekia nustatyti loginio empirizmo bei jo sprendžiamos indukcijos problemos vietą empirizmo problematikos struktūroje. Tai leidžia autoriui išryškinti loginio empirizmo santykį (ir pozityvaus, ir negatyvaus pobūdžio) su tradicinėmis klasikinio empirizmo atmainomis. Šitaip loginio empirizmo ypatybės gauna lyginamąjį turinį. Geras mokslo istorijos išmanymas bei analitinis išvalgumas leido autoriui detalai nušviesti konkrečias istorines empirizmo problematikos modifikacijų loginiame empirizme aplinkybes.

Tačiau panoraminis šio proceso vaizdas turi ir trūkumų. Traktuojant klasikinį empirizmą kaip istorinį faktą, jo problematikos susiskaidymas tik konstatuojamas. Išskirtųjų jo atmainų aprašymas rodo tam tikrą kiekvienos jų savitumą — tarytum ir nėra nieko, kas jas *visas* tarpusavyje jungtų. Nesunku pastebėti, kad knygos pradžioje duotas empirizmo gno-seologijos apibūdinimas⁷ taip pat neišreiškia išskirtosioms empirizmo pakraipoms bendro turinio, o veikiau jį susumuoja bendra etikete. Aišku, jog, neiškėlus klausimo, kas sąlygoja apskritai empirizmo (kad ir kaip jis reikštųsi) tradiciją filosofijoje, negali išryškėti bendras skirtingų empirizmo atmainų pamatas, o drauge ir vidinės jo raidos prielaidos. Suprantama, kodėl autorius imasi aiškinti tik tuos klasikinio empirizmo modifikacijos loginiame empirizme aspektus, kurie sutapo su objektyviais to meto mokslo raidos poreikiais. Tokio pobūdžio stimulų fenomenalistinė tradicija, aišku, neturėjo, todėl jos pasireiškimas loginiame empirizme tik konstatuojamas bei istoriškai analizuojamas. Detaliau neaiškindamas bendros empirizmo metodologijos, E. Nekrašas susilpnino ir susiaurino savojo kritiškumo pamatą.

Susidaro įspūdis, kad autorius, imdamasis kritiškai analizuoti loginio empirizmo iškeltas mokslo problemas, neparodė reikiamo kritiškumo lo-

⁵ Ten pat, p. 10.

⁶ Ten pat, p. 24.

⁷ Ten pat, p. 5.

ginio empirizmo suformuotai ir, tiesa, plačiai paplitusiai mokslo metodologijos sampratai. Specifinė šios sampratos ypatybė yra tai, kad joje iškeliamas metodologinės mokslo tyrimo problematikos priešingumas genetinei.

Prie šio klausimo gal verta kiek plačiau sustoti.

Jau XIX a. empiristai, kaip teisingai pažymi E. Nekrašas, „pradeda palaiapsniui vis daugiau dėmesio skirti tiesioginei mokslo metodų ir procedūrų analizei“, tuo atsisakydami XVII a. pabaigos—XVIII a. empiristinėje gnoseologijoje dominavusios idėjų genezės problemos⁸. Autoriaus nuomone, ši posūkis mokslo problematikoje sąlygojo du faktoriai: 1) pačių empiristų pastebėtas tradicinės psichologinės pakraipos empirizmo nevaisingumas ir 2) tai, kad XIX—XX a. riboje prasidėjusi gamtos mokslų krizė sutapo su matematikos krize. „Šią kritinę situaciją,— rašoma,— buvo galima įveikti tik revidavus teorinius ir metodologinius mokslo pagrindus. Todėl empirizmas galutinai pasuko į loginių metodologinių tyrinėjimų sritį, į loginę metodologinę mokslo analizę“⁹.

Vargu ar pakankamai tikslus autorius, neieškodamas gilesnių šio mokslo aiškinimo problematikos posūkio priežasčių. Juk empiristai, konsultuodami psichologinės pakraipos empirizmo nevaisingumą bei atitinkamai performuluodami mokslo tyrinėjimo problematiką, rėmėsi tam tikra mokslinio reiškinių (šiuo atveju — mokslo) aiškinimo samprata. Mokslo metodologijos turinys visada apima du aspektus: 1) tai, kas konkrečiai mokslo procese tyrinėjama arba siekiama tyrinėti ir 2) kodėl būtent tai (o ne kas kita) tyrinėjama. Neatsižvelgus į šią labai svarbią mokslo aiškinimo problematikos funkcionavimo ypatybę, sunku išvengti nenuoseklumo klasifikuojant istorines mokslo metodologijos formas: esant skirtumams pirmuoju aspektu, gali jų nebūti antruoju, o sutapimas pirmuoju aspektu dar nereiškia sutapimo antruoju. Tuo visų pirma ribota tarybinėje literatūroje paplitusi ir E. Nekrašo perimta pažiūra į mokslo metodologiją kaip į mokslo metodų tyrinėjimo sritį. Beje, pažymint to tyrinėjimo specializacijos kryptį, pastaruoju metu imta vartoti mokslo logikos ir metodologijos terminą. Jį vartoja ir E. Nekrašas. Tačiau čia kalbama ne apie terminus, o apie jų vartosenoje slypinčią tendenciją apibrėžti mokslo metodologiją pagal konkrečiai tiriamą problematiką.

Aptardamas loginio empirizmo šaltinius, E. Nekrašas pažymi, kad „XX a. empiristai pratęsė F. Bekono metodologinių tyrinėjimų tradiciją“¹⁰ ta prasme, kad jie, kaip ir F. Bekonas, svarbiausiu klausimu laiko mokslo metodo klausimą. „F. Bekono empirizmas yra metodologinė doktrina“¹¹, — rašoma. Kadangi Dž. Lokas (ir kai kurie kiti empiristai) buvo įsitikinęs, kad svarbiausias yra „ne mokslo metodo, o mūsų idėjų genezės ir turinio klausimas“¹², genetinis empirizmas tarytum iškrenta iš mokslo

⁸ Ten pat, p. 7.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Ten pat, p. 8.

¹¹ Ten pat, p. 6.

¹² Ten pat, p. 7.

metodologijos istorijos. E. Nekrašas jo nelaiko metodologine doktrina. Su tokia nuomone vargu ar galima sutikti, nes:

1) F. Bekono empirizmą nuo Dž. Loko pakraipos empiristų skiria ne mokslo aiškinimo uždavinių samprata, o tik tos sampratos taikymo aspektai. Ir F. Bekono, ir Dž. Loko (bei jo pasekėjų) požiūriu, mokslo, kaip reiškinių, aiškinimas sutampa su jo struktūros tyrimu, ir abu jie šį požiūrį stengiasi nuosekliai realizuoti. Tiesa, skirtingais aspektais. F. Bekono ir Dž. Loko koncepcijos kaip tik ir yra tie empirizmo atvejai, kada, esant konkrečios mokslo tyrinėjimo problematikos skirtumų (mokslo metodų struktūros analizė — vienu atveju, idėjų struktūros analizė — kitu), nėra mokslo aiškinimo uždavinių sampratos skirtumų;

2) Dž. Loko iškeltos problematikos vaidmuo empirizmo raidai kur kas svarbesnis, negu linkęs manyti autorius¹³. Lyginant su F. Bekonu, Dž. Lokas metodologinei mokslo problematikai davė nuoseklesnę kryptį. Juk, norint išaiškinti kelio į tiesą (mokslo metodo) struktūrą, reikėjo visų pirma išaiškinti idėjos struktūrą, juo labiau kad šito tiesiogiai reikalavo antidekartiška empirizmo nuostata. Natūralu, kodėl XVII a.—XVIII a. empiristinėje mokslo metodologijoje dominavo genetinė problematika. To negana, kaip tik genetinio empirizmo raida sudarė prielaidas būsimam empiristinės mokslo metodologijos posūkiui;

3) loginio empirizmo posūkis nuo genetinės problematikos prie mokslo loginės analizės nepalietė visam empirizmui bendros mokslo aiškinimo tikslų sampratos, o tik nuosekliausiai ją realizavo. Jau klasikinis empirizmas konstatavo mokslo struktūrinio tyrinėjimo ribas ir fenomenalistinės patyrimo interpretacijos forma numatė radikalaus empirizmo kryptį. Tačiau tik įvaldžius specifinius mokslo struktūros tyrinėjimo (t. y. loginės analizės) būdus, susidarė *realios* sąlygos vienai radikaliausių empirizmo formų — loginiam empirizmui;

4) loginio empirizmo posūkis į loginę mokslo analizę nėra vien atsakymas genetinės problematikos, bet kartu (ir visų pirma) tam tikra genetinės problematikos vietos mokslo aiškinimo turinyje samprata. Tuo ir reiškiasi minėtas mokslo metodologijos turinio dvilypumas loginiame empirizme. Laikydamasis visam empirizmui būdingos pažiūros, kad mokslinis reiškinių (t. y. mokslo) aiškinimas sutampa su jo struktūros tyrinėjimu, ir kartu neignorudamas jau išryškėjusių struktūrinio tyrinėjimo ribų, loginis empirizmas tiesiog priverstas iškelti genetinės problematikos priešingumą metodologinei. Itin svarbu pažymėti, kad toks genetinės ir metodologinės problematikos priešingumo konstatavimas — imanentiška empiristinės metodologijos ypatybė. Loginis empirizmas ir marksistinė koncepcija yra kaip tik tie atvejai mokslo metodologijos istorijoje, kada, nesant konkrečios mokslo tyrinėjimo problematikos principinių skirtumų, yra mokslo aiškinimo uždavinių sampratos radikalaus pobūdžio skirtumų.

¹³ Ten pat, p. 7.

Mokslo metodologijos vidinio (organiško!) dvilypumo išryškėjimas leistų atskleisti genetinės problematikos vietą mokslo metodologijos istorinėje raidoje. Kartu tai leistų geriau išnaudoti pirmojo skyriaus problematikos galimybes savajai kritinei pozicijai pagrįsti.

Loginis empirizmas — vienas tų (neretų) atvejų filosofijos istorijoje, kada srovė, pasiekdama savo teorinį brandumą, kartu prieina ir savo raidos ribas (sakoma — pergyvena krizę). Suteikdamas empiristinei mokslo aiškinimo uždavinių sampratai radikaliausią išraišką, jis kartu padėjo visas pastangas tai sampratai realizuoti. Tuo jis, pirma, plačiu baru išplėtojo mokslo struktūrinio tyrinėjimo techniką ir, antra, stebėtinai nuosekliai, žingsnis po žingsnio atskleidė tos technikos taikymo filosofinėje mokslo teorijoje ribas. Šitaip loginio empirizmo teorinis brandumas atsigręžė prieš jį patį. Palyginti trumpa, bet teoriniais ieškojimais stebėtinai intensyvi loginio empirizmo istorija — tai jo savikritikos istorija, kuri įžvalgaus tyrinėtojo rankose prabyla pati už save.

Kaip tik šis loginio empirizmo vaidmens mokslo metodologijos istorijoje aspektas patraukė E. Nekrašą. Ir, reikia pasakyti, pačiu laiku. Nežiūrint į tai, kad marksistinė filosofija dėl suprantamų priežasčių šiai srovei skyrė ir tebeskiria didelį dėmesį, — tokios tikslios, pirmaisiais šaltiniais pagrįstos ir išsamios loginio empirizmo analizės skaitytojas dar neturėjo. Nebus perdėta pasakyti, kad E. Nekrašas šį tarybinės filosofijos įsiskolinimą skaitytojui su kaupu kompensuoja. Analizės nuoseklumu bei visapusiškumu E. Nekrašo monografija turėtų patenkinti reiklausio skaitytojo poreikius. Juoba kad pats problemos bei jos analizavimo pjūvio pasirinkimas leido autoriui maksimaliai panaudoti loginio empirizmo istoriją jo kritikos instrumentu. Tokio požiūrio į klausimą pavyzdys galėtų būti poskyris apie pagrindinius loginio empirizmo principus. Turint galvoje ribotą knygos apimtį, neapibrėžtą skaitytojo statusą bei tiriamojo objekto sudėtingumą (ir teorinio krūvio, ir vidinio nevienalytiškumo atžvilgiu), negalima nesistebėti autoriaus sugebėjimu taip kompaktiškai ir išsamiai atskleisti loginio empirizmo teorinę struktūrą. Neabejotinas analitiko talentas padėjo autoriui susidoroti su gausybe medžiagos taip, kad skaitytojas nejučiom pats tampa samprotavimo dalyviu. Autoriaus gyvai keliami „arba-arba“, „už ir prieš“ veda skaitytojo mintį ta kryptimi, kokia žingsnis po žingsnio evoliucionavo loginis empirizmas, čia vienur, čia kitur nukirsdamas šaką, ant kurios pats atsisėdo. Atskiri knygos poskyriai (pavyzdžiui, „Mokslo struktūros analizė bei tikimybės ir indukcijos problema“, kiek kitu aspektu — skyrius „Tikimybė“) galėtų tapti parankiu šaltiniu kiekvienam, norinčiam susipažinti su šiuolaikine mokslo analizės technika bei jos conceptualiniu aparatu. Šiuolaikinėmis filosofijos problematikos diferenciacijos sąlygomis tokio šaltinio pasigenda ne vienas šio mokslo specialistas, nekalbant apie studijuojančius. Bene turiningiausias skyrius „Indukcija“. Jo problematika itin dėkinga mokslo struktūrinio tyrinėjimo specifikai, o drauge ir tokio tyrinėjimo vietai

mokslo teorijoje išryškinti. Tai autorius atlieka istoriniame bei konkrečiame teoriniame kontekste, tuo užpildydamas ne vieną tarybinės filosofijos šios srities tyrinėjimo spragą. Neabejotina autoriaus, kaip tyrinėtojo, kvalifikacija, gyva ir disciplinuota mintis daro monografiją „Loginis empirizmas ir mokslo metodologija“ ne tik lauktu ir dėl to maloniu, bet ir reikšmingu filosofijos mokslo įvykiu.

J. Skersytė